

e. NEDERLANDSE VERTALING

Omgaan met hartstocht

In 1982 publiceerde de Indiaas-Catalaanse priester Raimundo Panikkar *Gezegende Eenvoud: De monnik als universeel archetype*. Het feit dat dit boek zo veel gelezen en vertaald werd, suggereert dat de stelling van de auteur gegrond is. Veel vrouwen en mannen herkennen in zichzelf bepaalde aspecten van de roeping die de monnik of moniale belichaamt. De monastieke ervaring heeft universele relevantie, want ze is geworteld in de diepe menselijkheid.

De westerse literatuur is rijk aan archetypische monastieke personages. We kunnen denken aan Dostojevski's Zosima, Hesse's Narcissus, Bernanos' Blanche de la Force of Diderot's Religieuse. Zelfs in Noord-Europa, waar het monnikendom in de gewelddadige zestiende eeuw werd uitgeroeid, bleef de figuur van de monnik een zekere fascinatie behouden. We vinden de spookachtige aanwezigheid van een monnik in de roman *Victoria* van Knut Hamsun. Deze monnik, Vendt, komt voor in een gedicht dat deel uitmaakt van het boek en is dus expliciet fictief, maar toch is hij belangrijk voor de plot. Zijn schepper, de schrijver van het gedicht, is een arme molenaarszoon die literaire grootheid nastreeft. Hij zit in een stadskelder te werken aan een meesterwerk over de liefde. Vendt, de monnik, illustreert voor hem de dierlijke, instinctieve kracht van de passie. 'Ach', verzucht Vendt,

verandert de liefde het menselijk hart niet in een soort paddenstoelenveld, een wulpse en schaamteloze tuin waarin stiekeme, onbeschaamde paddenstoelen groeien! Brengt ze de monnik er niet toe door afgesloten tuinen te zwerven en 's nachts door de ramen van slapers te gluren? Raakt de moniale er niet helemaal bezeten van?

Hamsuns monniken staan ver af van Panikkars inclusieve spiritualiteit. De monnik vertegenwoordigt gefrustreerde seksualiteit, een koortsachtig voyeurisme dat wordt uitgeoefend onder de dekmantel van de nachtelijke duisternis. De moniale is een liefdesgestoorde gek.

Deze karikatuur is nog steeds in zwang. De misbruikcrisis heeft hem geconsolideerd. Het is dan ook misschien een verrassing om te horen dat de bronnen van het monnikendom, de leerboeken, zich bezighouden met het verstandig omgaan met hartstochten. Deze literatuur is gebaseerd op de overtuiging dat elk verlangen, zelfs het meest lichamelijke, een glimp is van een verlangen naar God dat in ons wezen, geschapen naar Gods beeld, is ingeprent. Een monastieke benadering van passie is er niet op gericht om ze te blokkeren, maar om ze te kanaliseren, om zo de levendigheid op te wekken die nodig is op onze reis naar God, terwijl we geduldig de met paddenstoelen bezaaide, drassige plekken in ons leven leegzuigen, die onvruchtbaar zijn geworden door een overvloed aan passie.

Ik wil een paar sleutelthema's bekijken aan de hand van de uitspraken van de Woestijnvaders, verzamelingen apodictische wijsheid uit de vierde en vijfde eeuw, ontstaan uit gesprekken tussen monniken die op zoek waren naar bruikbare antwoorden op tijdloze vragen.

Het ascetische leven was in deze periode een nieuwigheid. De eerste monniken trokken zich terug in de woestijn zonder veel structuur om op te steunen. Ze zagen zichzelf als volgelingen van Abraham, die op bevel van de HEER vanuit Mesopotamië op weg ging naar een onbekende bestemming; of als de Israëlieten die Egypte verlieten, geleid door een engel van God door de woestijn. Wat ze wel hadden was de Bijbel. Die kenden ze goed. Hun doel en hoop was om het Bijbelse drama van verlossing in hun eigen leven werkelijkheid te laten worden.

De Apophthegmata zijn een gebruiksaanwijzing voor de Schrift. Hoe kan ik Gods Woord in mij laten wortelen? Hoe kan ik het toepassen op mijn ervaring? Hoe wordt het verlossende werk van Christus gerealiseerd in bepaalde levens? Deze vragen hielden de broeders bezig die naar een *abba*, een doorgewinterde ouderling, kwamen om te vragen naar een 'woord' om naar te leven. Zo veranderde, zoals ik al zei, het kloosterinstituut in een soort laboratorium voor christelijke leer en praktijk.

Het *Leven van Antonius* van Athanasius kan bijvoorbeeld worden gelezen als bewijs dat het dogma dat in het traktaat *Over de Menswording* van de patriarch wordt uiteengezet, ook echt werkt. Athanasius laat zien hoe het leven van iemand als jij en ik wordt veranderd door het mysterie van Christus zoals de Kerk dat uiteenzet. Hij presenteert het nieuwe monastieke Israël als een gezelschap van herauten die een nieuwe tijd inluiden. De monniken slepen de mensheid een stukje verder de berg op waarvan ze ooit is afgedaald in slavernij van eetlust en onwetendheid, en maken haar weer gevoelig voor een heimwee naar Eden.

Om de verandering die de mensheid in Christus heeft ondergaan te illustreren, voert Athanasius het bewijs van celibataire kuisheid aan. "Want wie van de mensen", vraagt hij,

heeft na zijn dood of zelfs tijdens zijn leven een onderricht gegeven over maagdelijkheid en heeft zo'n deugd voor de mens niet onmogelijk geacht? Onze Verlosser en Koning van allen, Christus, heeft echter zo krachtig over dit onderwerp onderricht dat zelfs jongeren die nog niet meerderjarig zijn een maagdelijkheid belijden die de wet te boven gaat.

Voor hem is het vanzelfsprekend dat zo'n gelofte het werk van God is: alleen voortdurende instemming met genade door middel van verlichte keuzes, ingebed in een samenhangend leven, kan deze toewijding levend houden als een bron van zaligheid en vruchtbaarheid.

Antonius zag er zeker niet uit zoals Zurbarán hem voorstelde op dit schilderij, nu in de Hulton Fine Art Collection, gemaakt rond 1640. Toch is het mooi, met de monnikenvader min of meer opgedoft als een cisterciënzer. Laat Christus de lucht zijn die je inademt,' zei Antonius tegen zijn broeders op zijn sterfbed.

DE OPROEP TOT VOLMAAKTHEID

Wat bewoog mannen en vrouwen in de vroegchristelijke eeuwen om afstand te doen van bezit, status en familie om zich fulltime te wijden aan de zoektocht naar God in de monastieke staat? Tegenwoordig zouden we zeggen dat een *roeping* onderscheidingsvermogen vereist; er is zelfs een mystiek van onderscheidingsvermogen ontstaan, alsof onderscheidingsvermogen een roeping op zich is. In de vroegchristelijke literatuur zoeken we grotendeels tevergeefs naar een dergelijke zoektocht. De woestijnvaders zijn meestal zakelijk, praktisch, zelfs pragmatisch in hun verslag van hun levenskeuze. Ze beroepen zich zelden op Damascusweg-openbaringen. Waar ze wel over spreken is een rationele beslissing om Christus zonder compromissen te volgen.

Voor sommigen gaf het horen van een woord uit de Schrift de doorslag. Antonius de Grote begon aan zijn weg nadat hij Jezus' woorden aan de rijke jongeman had gehoord: 'Als je volmaakt wilt zijn, verkoop dan wat je bezit en volg mij' (Matteüs 19,21). De woorden drongen tot hem door; hij wist zeker dat ze *voor hem* bedoeld waren. Voor anderen was de herinnering aan de doop een motiverende factor. Abba Gregorius beschrijft wat dit sacrament van elke gedoopte christen vraagt: "Wat de ziel betreft, het juiste geloof; wat de tong betreft, de waarheid; wat het lichaam betreft, matigheid" (1.3). Hij zag dat het leven in de wereld het moeilijk maakte om aan deze standaard te voldoen. Dus trok hij de woestijn in.

Als onze ogen eenmaal geopend zijn voor het geloof als iets werkelijks, is een heroriëntatie van het bestaan nodig. Het geloof in de mensgeworden Zoon van God vraagt

van mij een belichaamd antwoord, concreet gemaakt in een leven van bekering, en niet alleen in de herhaling van abstracte verhevenheden. 'Wees volmaakt', zei de HEER (vgl. Matteüs 5,48). Deze oproep is onlosmakelijk verbonden met een christelijke opvatting van discipelschap. Een broeder vroeg eens aan Abba Macarius wat volmaaktheid inhield. De *abba* antwoordde:

Tenzij een mens grote nederigheid van hart en lichaam verwerft, zodat hij ophoudt zichzelf met anderen te vergelijken en zich in plaats daarvan nederig aan ieder schepsel onderwerpt, zonder over iemand anders te oordelen dan over zichzelf; tenzij hij beledigingen verdraagt en elk spoor van kwaad uit zijn hart wist, terwijl hij zichzelf dwingt geduldig te zijn en anderen tot nut te zijn, een vriend voor zijn broeders, gematigd en meester over zichzelf; tenzij hij zijn ogen gebruikt om te zien wat goed is; tenzij hij zijn tong bewaakt en zijn oor afwendt van alle nutteloze spraak die de ziel schaadt; tenzij hij met zijn handen gerechtigheid bewerkt, zijn hart rein en zijn lichaam vlekkeloos voor God houdt; tenzij hij dagelijks de dood voor ogen houdt en alle boosheid, alle geestelijk kwaad afzweert; tenzij hij afstand doet van de begeerte van de materie en het vlees, evenals van de duivel en al zijn werken; tenzij hij zich standvastig verbindt aan God, de Koning van het universum, en aan al zijn geboden, om zo te allen tijde, in alle omstandigheden, in al zijn bezigheden dicht bij God te blijven; welnu, dan heeft hij geen enkele kans om de volmaaktheid te naderen (I. 6).

Dit zijn niet zomaar wat eisen. Ze werden opgevat, en dat moet ook zo zijn, als verplicht en niet-onderhandelbaar. Toen mannen en vrouwen hun vertrouwde leven verlieten en naar de woestijn trokken, was dat om de meest voor de hand liggende verleidingen en afleidingen te vermijden, zodat ze alle energie konden richten op het streven naar dat ene noodzakelijke.

In dit verband moet ik een paar punten benadrukken. Ten eerste: ook al werd het monnikendom gezien als een hulp voor christelijke volmaaktheid, het werd nooit beschouwd als een monopolie op volmaaktheid. De literatuur verwijst keer op keer naar sobere monniken die door Gods Geest op pad werden gestuurd om bijvoorbeeld een schoenmaker in Alexandrië of een clown in Antiochië te ontmoeten, mensen die midden in de drukte van de stad een grotere volmaaktheid hadden bereikt dan zij. Ten tweede: het is de monnik niet toegestaan om ook maar een seconde de illusie te koesteren dat hij op eigen kracht vooruitgang boekt in de richting van een evangelisch leven. Abba Marcos vat het inzicht van de traditie samen als hij zegt dat het niet de menselijke deugd is, maar alleen het kruis van Christus, dat christenen in staat stelt om volmaakt te dienen onder de wet van volmaakte vrijheid (I.17).

De motivatie die ten grondslag ligt aan een besluit om het streven naar volmaaktheid te omarmen is dus objectief en rationeel. Het komt voort uit het verlangen om het evangelie te volgen en de verplichtingen na te komen die bij de doop zijn aangegaan. Aan de bron ligt een beslissing die geworteld is in de vrije wil, gedragen door geloof. Dit wordt later aangevuld met spiritueel verlangen, zodat affectiviteit zijn bijdrage kan leveren. Een ervaren monnik schreef lyrisch over de gezegende rust - *hesychia* - die de tonaliteit van het verlangen van de monnik naar God vastlegt:

O rust! Elke dag, elke nacht wacht je op Christus terwijl je ervoor zorgt dat de lamp niet uitgaat. Je verlangt naar hem en zingt onophoudelijk: "Mijn hart is klaar, o God, mijn hart is klaar!" O rust, Christus' akker: wonderbaarlijk is de oogst die

je draagt!" (II.3 5).

Deze rust is een functie van de herwonnen harmonie van de ziel. Het drukt onze ware menselijke natuur uit, die alleen door de vervreemding van de zonde chaotisch en gewelddadig wordt.

Om naar zonde te verwijzen gebruiken de Vaders soms (bijv. V.46) het woord *plèmmelèma*. Het betekent letterlijk 'het aanslaan van verkeerde noten'. Ons authentieke zijn is zoete muziek voor de HEER. Pas als we niet meer trouw zijn aan onszelf, ontstaat er dissonantie.

Wat er van ons wordt gevraagd is niet om de menselijke natuur te overstijgen, alsof we ons vleesgeworden zelf achter moeten laten om engelachtig te worden. Nee! De transformatie die de Vaders voor ogen hadden was een herovering van de ware menselijkheid. Iemand die God wil dienen, zei Abba Poimen, "moet zich onthouden van alles wat tegen zijn natuur ingaat, dat wil zeggen van woede, irritatie, haat en laster jegens zijn broeder; van alles wat tot het verleden behoort" (I.21). Wat ons zou moeten interesseren is wat voor ons ligt. In Efeziërs spreekt Paulus over de roeping van de christen 'tot volwassenheid, tot de maat van de volheid van Christus' (4.13). De Apophthegmata hebben deze finaliteit in gedachten als ze zeggen: *horos christianou mimèsis christou*, een compacte zin die ik alleen parafraserend kan weergeven: 'De maat van de christen is zijn - of haar - navolging van Christus' (I.37). We naderen de volmaaktheid voor zover Christus in ons leeft, zodat zijn leven het onze wordt.

RUST IN ONRUST

De rust waarover ik heb gesproken is geen zoete sluimer. Integendeel, het veronderstelt strijd. Abba Antonius zegt het heel duidelijk: "Wie in de woestijn in rust [*hèsuchazoon*] leeft, is bevrijd van drie soorten strijd: de strijd van het gehoor, de spraak en het zien. Hij houdt zich met slechts één bezig, namelijk de strijd van het hart' (II.2). De monnik ontsnapt aan wereldse afleiding om aandacht te schenken aan stemmen die van binnenuit opkomen in de vorm van intieme gedachten, verleidingen en verlangens.

Een woestijnvader demonstreerde ooit de basis van contemplatief leven door middel van een natuurkundig experiment. Toen hem gevraagd werd wat het nut was van een leven ver weg van de mensen, goot hij water in een kom en zei tegen de vragenstellers: "Kijk naar het water! Ze keken, maar zagen niets: het water was modderig. Na een tijdje zei de *abba*: 'Kijk nog eens naar het water.' Zijn bezoekers deden wat hen gezegd werd en, waarachtig, 'ze zagen hun eigen gezichten als in een spiegel.' De *abba* zei toen: 'Dit is de weg van iemand die te midden van anderen leeft; door alle onrust is hij niet in staat zijn eigen zonde te zien. Maar als hij eenmaal rust vindt [*hotan de hèsuchasè*], vooral hier in de woestijn, worden zijn ogen geopend voor al zijn tekortkomingen' (II.29). Ascetische rust onthult de onrust van het hart. De ontluikende contemplatief moet hier eerst mee leren omgaan.

Wat is de bron van onrust? Vooral herinneringen. Een ervaren moniale vertelde me eens dat ze haar eerste jaren in het klooster had doorgebracht met het gevoel dat alles wat ze tot dan toe had meegemaakt geprojecteerd werd op een innerlijk bioscoopscherm. Ze moest de hele voorstelling uitzitten, zonder de mogelijkheid om snel door te spoelen. Deze ervaring is typisch voor nieuwelingen. Zodra we de stekker uit de externe leveranciers van visuele en auditieve indrukken trekken, begint er een overeenkomstig bombardement van indrukken van binnenuit. We hadden geen idee dat we ze allemaal bij ons droegen. Ervaringen, beelden, woorden en emoties waarvan we dachten (en

mogelijk wensten) dat we ze vergeten waren, komen naar boven in een vloed van herinneringen. De setting is in aanleg klaar voor een ervaring van Aristotelische *catharsis*, maar een versie van *mijzelf* is de hoofdrolspeler in het drama waar ik naar kijk.

De heilige Maria van Egypte, die zeventien jaar lang een energieke carrière doorbracht als prostituee in Alexandrië, vertelde Abba Zossima dat ze na haar bekering zeventien jaar lang leefde met levendige mentale en fysieke herinneringen aan haar professionele leven. Dit soort bagage, zo vertelt de traditie ons, moet worden afgevoerd; het is goed om de klus te klaren voordat we bij de incheckbalie staan. Daarvoor moeten we stilzitten en naar onszelf kijken zoals we zijn. Toen Abba Mozes tegen een monnik zei dat hij trouw in zijn cel moest blijven, "en de cel zal je alles onderrichten" (II.19), was dit wat hij in gedachten had. Om God te leren kennen, moeten we eerst onszelf kennen. Dat is niet altijd gemakkelijk. Abba Dioscoros zei: 'Als ik werkelijk mijn zonden kon zien, zou de kracht van vijf mannen niet voldoende zijn om ze te bewenen.' Abba Poimen, die het verhaal vertelt, voegt eraan toe: "Zo is een mens die zichzelf kent" (III.23).

Geduld is vereist om op deze manier te leven; moed ook. Toch biedt het stilstaande water in de kom van de woestijnmonnik bemoediging. Abba Nilos stelt ons gerust:

Elke passie die niet actief gestimuleerd wordt, zal geleidelijk naar een grotere gematigdheid evolueren en uiteindelijk helemaal ophouden. Met de tijd verliest het zijn kracht. Als de hartstochtelijke neiging verdwenen is, blijft alleen de herinnering aan de daad over (II.23).

Hier vinden we twee inzichten die van kapitaal belang zijn voor iedereen die streeft naar kuisheid. Ten eerste stelt Abba Nilos vast dat elke hartstochtelijke gedachte of daad een spoor achterlaat - en vergeet niet dat de 'hartstochten' waar de Vaders over spraken niet alleen seksueel waren, maar ook betrekking hadden op toorn, afgunst enzovoort. Een actief gevoede passie leeft in ons als een vitaal principe, een autonome impuls. "Een gewoonte", benadrukken de Apophthegmata, "die in de loop van de tijd wordt versterkt, krijgt de kracht van de natuur": de *ethos* vermomt zich als *physis* (IV.67), zodat het moeilijk kan zijn om het een van het ander te onderscheiden. Het is duidelijk dat we op onze hoede moeten zijn voor de indrukken die we in ons hart en onze geest toelaten. Ze kwijtraken als ze er eenmaal zijn, is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Het tweede inzicht is dit: destructieve passies *kunnen* worden uitgehongerd, op voorwaarde dat we er verantwoordelijkheid voor nemen en ze opzettelijk afwijzen, natuurlijk allemaal met Gods hulp. De herinnering aan de zonde blijft. Maar als de engel eruit is, is hij onschadelijk. Het kan zelfs nuttig zijn en ons aansporen tot nederigheid.

HELDER ZIEN

We hebben gekeken naar de schok van genade die ervoor kan zorgen dat een man of vrouw een nieuw leven wil beginnen. We hebben gekeken naar manieren om met wonden uit het verleden om te gaan. Hoe zit het met de weg voorwaarts hier en nu? Deze wordt gekenmerkt door een voortdurende strijd tegen primaire impulsen die, in de zin waarin we hierboven 'zonde' hebben gedefinieerd, de monnik van zijn ware doel zouden afleiden.

Deze impulsen lijken misschien primitief, maar zijn in werkelijkheid heel subtiel. Bovendien zijn ze onderling verbonden. Daarom kunnen de Vaders bijvoorbeeld een periode van vasten aanbevelen om prikkelbaarheid te bestrijden; of oefeningen in nederigheid om erotische verleidingen te overwinnen. In plaats van de passies geïsoleerd

te beschouwen, ontwikkelden ze een algemene strategie om de ascese te ondersteunen.

Deze strategie is geworteld in een streven naar zien. De monnik streeft er ten eerste naar zijn verlangen te zien zoals het is om zichzelf in waarheid te zien. Ten tweede wil hij zijn medemensen zien met christelijke helderheid. Ten derde hoopt hij God te zien op de voorwaarden die de Geliefde discipel heeft gesteld, niet op basis van menselijke projecties, maar 'zoals Hij is' (1 Johannes 3.2). Laten we deze drie strevingen achtereenvolgens bekijken.

Hoe zie ik mezelf zoals ik ben? Eerst moet ik de factoren identificeren en benoemen die de opties motiveren die mijn leven vormgeven. Vervolgens moet ik me de gevolgen van deze opties eigen maken. We vinden een zakelijk voorbeeld van wat dit zou kunnen betekenen in een verhaal dat wordt toegeschreven aan Abba Zeno. Zeno vertelt hoe hij op een snikhete dag langs een komkommerveld liep. Hij had honger en dorst. We weten uit de Pentateuch hoe smakelijk komkommers kunnen zijn voor zwervers in de woestijn (vgl. Numeri 11.5). Zeno stond bij het hek en keek naar het gewas, zijn mond droogde uit. Er was geen twijfel over wat hij *wilde*. Hij gaf echter niet zomaar toe aan zijn trek. In plaats daarvan vroeg hij zich helder af: "Ben ik dan sterk genoeg om de straf te verdragen die een dief verdient? De komkommers waren tenslotte van iemand anders. Om daar achter te komen nam hij daar plaats, onder de brandende zon, alsof hij in de boeien was geslagen. Na vijf dagen kon hij er niet meer tegen. 'Daarom zei hij tegen zijn gedachte: "Als je de sanctie die je verdient niet [kunt] verdragen, steel dan niet en eet niet.""

Let op: 'hij zei *tegen zijn gedachte*.' De gedachte in kwestie was de stem van de begeerte die zei: 'Toe maar: neem een komkommer! De zon is fel, je bent afgemat en de boer heeft genoeg.' Zeno weigerde zich met die gedachte te identificeren. Hij stond er tegenover zoals wij tegenover een telefonische vertegenwoordiger: hij wilde pas van een investering (in de vorm van actie) horen als hij precies wist wat het voorstel zou kunnen inhouden. Om daar achter te komen, gaf hij vijf dagen van zijn leven op.

Had hij geen betere dingen te doen: manden vlechten, gebeden opzeggen? Ongetwijfeld had hij dat. Maar niets leek hem belangrijker dan duidelijkheid te krijgen over de stem in zijn hart (IV.17). We hebben gezien hoe een gewoonte die in de loop van de tijd wordt versterkt, de kracht van de natuur kan krijgen. In Zeno's geval zien we een standvastige weigering om een *ethos* (zelfs zo onschuldig als dorst op een warme dag) zijn *fysis* te laten overweldigen. Om het een van het ander te onderscheiden, paste hij de rede toe.

De Vaders zouden deze benadering verstandig, verantwoordelijk en *menselijk* noemen. Variaties op dit thema zijn in verschillende toonaarden in de literatuur te vinden. Een andere monnik voelde de verleiding om de woestijn te verlaten om een vrouw te zoeken. 'Ach', zei hij tegen zichzelf: 'dus je wilt trouwen? Maar heb je kracht om te zorgen voor het onderhoud van een vrouw en kinderen?' Zonder verder oponthoud maakte hij twee figuren van klei en zei: 'Hier is je vrouw. Hier is je zoon. Vanaf nu moet je twee keer zo hard werken, zodat zij kunnen leven.' Na een paar dagen was hij uitgeput. Hij concludeerde: 'Als je niet de kracht hebt om een gezin te onderhouden, moet je er ook geen krijgen (V.50).

We kunnen glimlachen om zulke verhalen. Ze lijken ons naïef, en dat zijn ze ook; niet in de betekenis die het bijvoeglijk naamwoord in het huidige spraakgebruik heeft gekregen (goedgelovig), maar in de oorspronkelijke betekenis van 'onbezoedeld helder' - *naïf* is afgeleid van *nativus*. De Vaders weigerden hun verlangens te rationaliseren. Ze beschouwden ze als concrete voorstellen met concrete gevolgen. Dit gold niet in de laatste plaats voor passie in haar meest belichaamde vorm. De Apophthegmata gaan

onbevreesd om met *porneia*, het brede spectrum van seksuele verleiding. Ze laten een reflexiviteit zien die ons kan verbazen, gewend als we zijn aan expliciete maar vaak oppervlakkig doordachte betrokkenheid bij dergelijke kwesties.

Ook hier is het belangrijk om te zien waar - en met wie - je te maken hebt; het is zelfs van het grootste belang om te zien en niet alleen te luisteren. Er was eens een jonge broeder die wanhopig naar een *abba* kwam vanwege zijn onreine gedachten. Waarom, riep hij, werd hij niet geholpen door genade terwijl hij de hele tijd bad? De ouderling, verlicht door Gods Geest, zag wat er aan de hand was: de jongeman had inderdaad geprobeerd te bidden, maar was desondanks naast de demon van onreinheid blijven zitten, met hem kletsend tussen de gebeden door. Vlakbij stond Gods engel, machteloos, want de broeder wilde niet geholpen worden. Begiftigd met dit inzicht kon de oude monnik de jongeman onderrichten hoe te handelen. Zijn advies was eenvoudig: "Niet praten!" (V.23). In het heetst van de strijd moet hij niet proberen om zijn tegenstander te begrijpen of te overtuigen, noch om verleidelijke gedachten te doorgronden. In plaats daarvan moet hij alert zijn op de herkomst ervan. 'Zodra ze beginnen te spreken, moet je je antwoord inhouden; sta in plaats daarvan op, werp je op de grond en zeg: "Zoon van God, ontferm U over mij!"' (V.37). De vroege monniken wisten dat de demon van onreinheid zelden zijn gezicht laat zien. Hij praat liefkozend. Hij lijkt redelijk. Toch staat de traditie erop: als we hem door genade van aangezicht tot aangezicht te zien krijgen, merken we dat "hij stinkt" (V.27).

De Woestijnvaders waren over het algemeen geen dualisten die vijandig stonden tegenover het lichaam. Abba Antonius spreekt namens de mainstream traditie als hij zegt dat de impulsen van het lichaam als zodanig natuurlijk en moreel neutraal zijn. Toch kan een verwrongen, hartstochtelijke drang ervoor zorgen dat deze impulsen afwijken van de natuur. Deze drang komt in twee vormen voor. De eerste is puur lichamelijk. Ze ontstaat wanneer we ons lichaam wellustig verwennen. Daarom is het streven naar kuisheid onlosmakelijk verbonden met vasten, dat we niet alleen moeten opvatten als gedisciplineerd eten, maar als een psychobiologische, therapeutische praktijk van bevrijding van zelfgerichtheid. De tweede vorm van de hartstochtelijke drang is geestelijk en komt voort uit de jaloezie van de duivel (V.I). De vader van de leugen wil niet dat we in waarheid geheiligd worden. Hij brengt ons in verwarring waar we het meest kwetsbaar zijn.

Een teken van de duivelse oorsprong van een bepaalde verleiding is haar neiging om hopeloosheid teweeg te brengen. Een monnik die eraan ten prooi valt, denkt dat hij door God verlaten is; dat er voor hem geen vergiffenis kan zijn. Dit is de *grootste* verleiding. De Apophthegmata prijzen monniken die, in de strijd tegen onreinheid, weigeren de hoop op Gods genade op te geven (V.47). Zelfs de donkerste gedachten zijn machteloos als we ze geen toegang verlenen tot ons hart. We zijn veilig zolang we weigeren onder de indruk te raken. De problemen beginnen op het moment dat we onze ogen sluiten en ons toevertrouwen aan de zachte stem van de verleider, die ons meetrekt naar het rijk van de chaos waaruit hij voortkomt.

Hoe zit het met het zien van mijn broeder - de aanwezige *ander* vertegenwoordigend - in waarheid? Om dit onderwerp te introduceren, kunnen we een verhaal over Macarius de Grote in overweging nemen:

Er werd verteld over Abba Macarius de Grote dat hij, op een reis door de woestijn, een schedel op de grond vond liggen. De ouderling raakte het aan met zijn staf en zei: 'En jij, wie ben jij? Geef antwoord!'

De schedel antwoordde: 'Ik was hogepriester van de heidenen hier op deze

plek. En jij bent Abba Macarius, drager van de Geest. Als je medelijden hebt met hen die gestraft worden [aan gene zijde van het graf], worden ze een beetje getroost.'

Abba Macarius vroeg: 'Waarin bestaat deze troost?'

De schedel antwoordde: 'Zo ver als de hemel van de aarde is, zo ver strekt het vuur zich uit onder onze voeten en onder ons hoofd; wanneer we midden in het vuur staan, kunnen we elkaar niet van aangezicht tot aangezicht zien, want we zijn rug aan rug gebonden. Maar als je voor ons bidt, kan ieder van ons het gezicht van de ander zien.'

De grijsaard huilde en zei: 'Wee de dag waarop de mens geboren is, als dit is wat telt als troost in de eeuwige kwelling!' (III.19).

We hoeven ons niet te laten tegenhouden door de technische uitdagingen die de tekst opwerpt (waarom en hoe zijn de verdoemden rug aan rug gebonden?); we hebben te maken met een ingewikkelde manuscripttraditie met veel varianten. Waar het om gaat is dit: verdoemenis wordt opgevat als het onvermogen om het gezicht van anderen te zien. Het betekent de vernietiging van iemands persoonlijkheid, een toestand waarin iemands identiteit is gereduceerd tot, en ingesloten in, louter individualiteit.

Een verdoemd mens, afgesneden van God, wordt verteerd door eenzaamheid. Een heilig mens daarentegen, die leeft in gemeenschap met de drie-enige God, is volkomen *persoonlijk*. Gericht op de ander in zuiverheid en liefde, draagt hij of zij de zegen tot in de hel.

De Vaders trokken praktische consequenties uit deze sublieme theologie en pasten deze toe op het dagelijks leven. We lezen voortdurend over situaties waarin de vraag is of iemand zijn medemensen *ziet* of echt alleen oog heeft voor zichzelf. De voorbeelden zijn van eeuwig belang. Epifanios, een monnik die bisschop van Cyprus was geworden, nodigde eens zijn oude vriend Abba Hilarion uit voor een bezoek toen ze beiden op hoge leeftijd waren. Terwijl ze praatten, serveerde de huishoudster van de bisschop een lekker gebraden vogeltje. Hilarion weigerde beleefd maar resoluut en zei: 'Vergeef me, Abba, maar sinds ik het habijt heb, heb ik geen vlees meer gegeten'. De bisschop antwoordde: 'En ik heb, sinds ik gekleed ben, nooit een ander laten gaan om ['s nachts] te rusten terwijl hij iets tegen mij had, net zoals ik nooit ben gaan rusten met iets tegen een ander.' 'Vergeef me, Abba, zei Hilarion, 'uw manier van leven is hoger dan de mijne' (IV.15).

Wat is hier belangrijker: mijn hoge principes of delicate aandacht ten opzichte van een vriend? Het verhaal impliceert dat de superieure ascese bestaat uit hoffelijkheid, een hoge vorm van zelfoverstijging.

We vinden dit principe nog drastischer geïllustreerd in het verhaal van een jonge monnik die gekweld wordt door onzuivere gedachten. Toen hij naar een *abba* ging om zijn hart te openen, bleek de oude man, ondanks zijn grijze haren en baard, *apeiros* te zijn, 'zonder ervaring': hij schold de broeder heftig uit en vertelde hem dat een man die zulke gedachten heeft, het monnikspij onwaardig is. De jonge leerling was bedroefd, verloor de moed en besloot het kloosterleven op te geven. Godzijdank kwam hij op zijn weg terug in de wereld Abba Apollos tegen. Apollos was een opmerkelijke man. Hij had ogen die zagen. Hij merkte meteen de last van verdriet van de broeder op en vroeg: "Maar kind, waarom ben je zo teneergeslagen? De jonge monnik vertelde zijn verhaal. Apollos troostte hem: 'Kind, dit is niets om je over te verbazen. Geef de hoop niet op! Ikzelf, stokoud als ik ben, word vaak vreselijk geplaagd door gedachten! Verlies de moed niet door een koorts die geen menselijke ijver, maar alleen Gods barmhartigheid kan genezen. Geef me een dag of

wat, dan kun je terugkeren naar je cel.

De jongeman ging zitten, bemoedigd, terwijl Apollos zijn staf nam en op bezoek ging bij zijn oude collega, degene die hardvochtig was geweest. Apollos nam positie in buiten de cel van deze man en bad: 'HEER, U laat verzoeken komen bij hen die er baat bij kunnen hebben. Laat de strijd van [mijn jonge] broeder worden overgedragen op deze oude man, zodat hij . . . kan ervaren wat een lang leven hem niet heeft onderricht, om zo barmhartigheid te tonen aan hen die wel strijden.' Apollos' gebed werd verhoord. Daarop kwam de oude man zijn deur uit rennen, schreeuwend 'als een dronkaard', niet in staat om de verleiding te weerstaan, op de vlucht naar de wereld. Apollos hield hem tegen en legde uit wat er aan de hand was. Met veel sarcasme zei hij: 'Waarschijnlijk vond de duivel je de verzoeking onwaardig en daarom was je wreed tegen de broeder die het moeilijk had' (V.4).

Dit verhaal leert ons veel: dat de zwakheid van het vlees een universele ervaring is; dat seksuele verleidingen samengesteld zijn; dat verleiding een nuttig doel kan dienen als het ons tot nederigheid leidt; dat de kennis van onze eigen zwakheid ons mededogen met anderen leert; en dat we, als we een ander mens in waarheid zien - zwak maar met vermogen tot en wil naar het goede - hem of haar zien zoals God hem of haar ziet, dat wil zeggen met oneindige barmhartigheid.

Wat betreft de zoektocht om God te zien, heeft het verstrijken van zestien eeuwen niets weggenomen van de pathos van de klaagzang van Abba Jesaja: "Wee mij! Want uw naam omringt mij en toch dien ik uw vijanden!" (III.13). Omringd worden door Gods naam is leven in Gods aanwezigheid. Leven in Gods aanwezigheid is echter niet hetzelfde als God zien; en als we God niet zien, zijn we geneigd te vergeten dat Hij er is, om ons heen.

De zaligsprekingen verkondigen dat God zichtbaar is voor de zuiveren van hart. Monastieke wijsheid neemt deze verwijzing serieus. Cassianus zag zuiverheid van hart als het doel van het monastieke leven. Als we dat doel willen bereiken, ligt er een lange weg voor ons open. Er zijn ruwe plekken. Vaak is de contemplatie van God eerst waarneembaar als een ervaring van afwezigheid. Waar ik naar verlang lijkt zo ver weg. Meer en meer zie ik dat de afwezige niet God is, maar ik. Ik ben degene die het Vaderhuis heeft verlaten en naar een ver land is vertrokken. Nu ik tot inkeer ben gekomen, kan ik beginnen met het werk van bekering en berouw.

Het is niet in de eerste plaats de herinnering aan bepaalde zonden die de basis vormt voor berouw, de vreugdevolle *penthos* waar de Vaders naar streefden. Dit verdriet, dat expliciet wordt gemaakt in de zaligspreking van het wenen, is heel anders dan depressieve *tristesse*. De monnik treurt gezegend voor zover hij ontdekt wie hij verwond heeft door zijn trouweloosheid; voor zover hij Gods immense menslievendheid beseft. Abba Isaac zag Abba Poimen eens in extase tijdens het gebed. "Waar, Abba, was uw gedachte?" vroeg hij daarna. Poimen zei: 'Waar de heilige Maria stond en huilde bij het kruis van de Verlosser. Wat zou ik altijd zo willen huilen!' (III.31).

Over de vervulling van het contemplatieve verlangen spreken de Apophthegmata met terughoudendheid. '*Secretum meum mihi*' is wat de zonen en dochters van de woestijn nog steeds mompelen als antwoord wanneer wij, opdringerige gluurdere, te nieuwsgierig worden: 'Mijn geheim is van mijzelf' (vgl. Jesaja 24,16 in de Vulgaat). Zelfs de heiligste monniken houden vol dat ze nog maar nauwelijks aan hun bekering zijn begonnen. Toch krijgen we een flauw idee van wat het betekent om God te zien als we af en toe een glimp opvangen van getransformeerde levens.

Het monastieke leven wordt geleefd in het licht van de opstanding van Christus. Over Abba Arsenios werd gezegd dat hij op zaterdagavond, terwijl de glorie van de

zondag zich klaarmaakte, zijn rug naar de zon keerde en met zijn handen ten hemel geheven bleef staan bidden tot de zon zijn gezicht verlichtte' (XII.1). Deze sabbatwake van zonsondergang tot zonsopgang toont de roeping en het doel van de monnik. Zijn aandacht wordt naar het oosten getrokken van waaruit Christus, volgens zijn belofte, zal terugkeren. Wanneer het bestaan georiënteerd is, onthult het licht van de eeuwigheid zijn pracht in vergankelijke vaten.

Toen Abba Lot Abba Jozef vroeg naar de zin van christelijke ascese, "stond de oudere op, strekte zijn handen uit naar de hemel en zijn vingers werden als tien gloeiende lampen. Toen zei hij: "Als je wilt, kun je helemaal vuur worden" (XII.9). De God die de woestijnasceet verlangde te zien, is mens geworden in Christus; het geloof in de incarnatie doordrenkt hun leven. En toen de monniken met de woorden van de Psalmen uitriepen: "HEER, toon mij uw gelaat!", waren ze zich ervan bewust dat de HEER zich op een bepaalde manier in menselijke gezichten kan manifesteren. Aan het einde van zijn lange leven zei Abba Antonius: "Ik ben niet langer bang voor God. Ik hou van hem" (XVII.1). Hij was het levende bewijs geworden dat liefde angst *kan* verdrijven. Hij was een icoon van Christus geworden, onweerstaanbaar mooi. Toen de bejaarde Antonius een bezoekende discipel vroeg wat hij voor hem kon doen, zei de jongeman: 'Vader, het is genoeg voor mij om u te zien' (XVII.5). In Antonius' gelaatstrekken ontwaarde hij het bewijs van Gods tegenwoordige werkzaamheid. Hij zag wat hij zelf geroepen was te worden.

De teksten die we hebben bekeken stellen een ideaal voor dat relevant is voor ons allemaal. Ze laten zien hoe ogen geopend worden, hoe de HEER *ons* kan antwoorden als we met de blinde Bartimeüs bidden: "HEER, dat ik zie!" (Marcus 10,51). Het begin van een kuis leven in de wereld is haar te zien zoals ze is, met eerbied, verlangend om te ontmoeten wat ik zie, maar bevrijd van de behoefte om te bezitten.

Zulk zien is genade. Genade veronderstelt inspanning. Ik moet gewoonten afleggen die mijn natuur verduisteren en verzwaren, licht geschapen om licht te kunnen zijn. Echt zien is veranderd worden door wat ik zie. Het is belangrijk om dit te onthouden in een klimaat dat me ertoe aanzet te denken dat de werkelijkheid zich aan mij zou moeten aanpassen en niet ik aan haar.

De klassieke terminologie van passies en ascese, *ethos* en *physis*, kwam voort uit een verlangen om terug te vinden wat natuurlijk is voor de mens, geschapen naar Gods beeld, geroepen om zijn gelijkenis te realiseren. Gevormd door de geboden van Christus, verklaarden de woestijnasceten de oorlog aan alles in hen dat hun waardigheid en schoonheid als zonen en dochters van God in gevaar bracht. Ze vonden het vanzelfsprekend dat het goddelijke beeld dat in hun wezen was gegrift, ontsierd was. Maar ze waren er zeker van dat God het in volle pracht kon herstellen. Het doel van het monastieke leven, volgens Panayotis Nellas, is "de weg van Adam in omgekeerde richting te volgen, de "klederen van huiden" te reinigen en de functies van hun bestaan te verhogen tot het niveau van de natuurlijke iconische functies die bestonden vóór de val". Alle christenen zijn geroepen om deze weg te volgen, afhankelijk van hun staat van leven. Het enige ware, waardige doel van het menselijk leven is de *verloste* liefde voor God en de naaste die ons wezen transformeert en het Goddelijk maakt.

In berekenende, risicomijdende tijden is het moeilijk om het leven te zien als een proces van bekering, genezing en verandering. Het is contracultureel om met lege handen te leven en deze aarde kuis te betreden, bevrijd van de wil om te domineren. We denken misschien dat dit stralende ideaal zo ver buiten ons bereik ligt dat we er niet meer naar streven en wegwijnen in een cocon van duisternis. We hebben het getuigenis van de Vaders nodig. Het herinnert ons eraan: 'Als je wilt, kun je vuur worden.'